

Hans Küng

Doorleefde menselijkheid

MEMOIRES

Hans Küng

DOORLEEFDE
MENSELIJKHEID

Memoires

Uitgeverij
Ten Have

Inhoud

Rekenschap. Mijn laatste drie decennia _____	17
I. Naar nieuwe oevers _____	21
Op krachten komen: een ‘kettters lot’? _____	22
Mijn leven – labyrint of drakengevecht? _____	24
Een documentatie met een appèl aan de paus _____	25
Geen illusies: een brief aan de paus _____	27
Een helper in nood: Karl Klasen _____	29
Ondersteuning door loyale oppositie in de kerk _____	31
Solidair met de ‘politieke theologie’? _____	32
Versplintering van de hervormingskrachten _____	35
Acceptatie aan de basis _____	37
Herleving van het studium generale _____	38
Strijd om de publieke opinie _____	40
Een nieuwe wereldhistorische horizon _____	42
Wat me drijft? _____	45
Voor een kritische en zelfkritische rationaliteit _____	47
Vragen bij het kritisch rationalisme _____	48
Smakeloze achterhoedegevechten: Wie mag er examens afnemen? _____	50
Collectieve aansprakelijkheid _____	52
Het lot van een theoloog: Hermann Häring, Urs Baumann, Karl-Josef Kuschel _____	54
De inquisitiegeest waart nog altijd rond – wereldwijd _____	61
Conflict staat-kerk en dieptepsychologische bijbeluitleg _____	63
‘Na de ketter volgt de kater’ _____	68
Herbert Haagstichting ‘Voor vrijheid in de kerk’ _____	70

II. Een realistisch visioen	74
Een standpunt innemen	75
Verandering van de kerkelijke weersgesteldheid	76
Katholieke verwerking van het verleden onontkoombaar	79
Dialectiek van structuren en personen	81
De paus van de restauratie: Karol Wojtyła	82
Repressie over de hele linie	84
De paus en de katholieke jeugd	88
De media op de proef gesteld	90
Pauselijke reizen zonder oecumenische gevolgen	92
Foute bisschopsbenoemingen met grote gevolgen	94
Een symptomatisch hervormingsfeest: Augsburg 1981	97
Oecumenische stagnatie in Genève	98
Het dilemma van de anglicanen	100
Dialogoog met de oosterse orthodoxie zonder resultaten	103
Zeven strategieën tegen de voortdurende restauratiekoers	105
Moeten theologen zwijgen?	106
Ratzingers inquisitie en het verzet	108
Horizonverbreding van de oecumenische theologie noodzakelijk	109
Toekomstkansen van een visie: plus- en minpunten	111
III. Verkenning van het nieuwe land	115
Een Amerikareis en een pijnlijke vergissing	116
<i>Existiert Gott?</i> – ook in het Engels een bestseller	119
Wat brengt spreker en toehoorders bij elkaar?	120
Pilotproject I: Paradigmawisselingen in de theologie	122
In Chicago theologie en godsdienstwetenschap verenigd	124
Hoe er iets nieuws ontstaat in de natuurwetenschap en de theologie	125
De trojka Tübingen–Chicago– <i>Concilium</i>	129
De hardnekkigheid en concurrentie van vroegere paradigma's	131
Pilotproject II: Vrouw en christendom	132
Onconventioneel onderzoek	134
Onderzoek naar vrouwen door vrouwen	135
Teleurstelling op teleurstelling	137
Een vrouw als paus?	141
Pilotproject III: Theologie en literatuur	144

Jezus in de hedendaagse Duitstalige literatuur _____	145
Religieuze werken van de wereldliteratuur _____	147
Een Tübinger symposium over theologie en literatuur _____	148
In de Engelenburcht _____	151
Pilotproject IV: Religie en muziek _____	152
Richard Wagner: <i>Parsifal</i> _____	154
Wat is de betekenis van de ‘Götterdämmerung’? _____	156
Een feestrede voor Mozart _____	158
Sporen van transcendentie _____	159
Bruckners symfonie van het geloof _____	162
Op de drempel van de moderniteit _____	163
Pilotproject V: Religie en natuurwetenschap _____	165
Evoluutietheorie en schepping _____	165
Het begin van alle dingen _____	166
IV. Mijn Amerikaanse decennium _____	169
Amerika lonkt _____	170
University of Chicago: Wat een gasthoogleraar doet _____	171
Ben ik werkelijk ‘succesvol’? _____	174
Een gedomesticeerde Amerikaanse kerk _____	176
Een oppositie die hervormingen wil _____	180
‘Leader of the loyal opposition’? _____	182
Professionele communicatoren: Wojtyła – Reagan _____	184
De noodlottige erfenis van de Poolse paus en de Amerikaanse president _____	188
Onder vrienden _____	190
Een unieke kans: Spurensuche _____	191
Een reusachtige opgave _____	193
Een ontwakende theologie _____	196
Een gewaagd dialoogexperiment _____	198
Ongeëvenaarde kansen om te leren _____	199
Bij bereidheid tot dialoog hoort standvastigheid _____	201
Geen wereldvrede zonder vrede tussen de religies! _____	203
Vijfmaal om de wereld _____	204
Reislust en heimwee _____	207

V. Mijn wereld van de islam	217
Ervaringen met de veelzijdige islam	218
De islam een heilsweg? Mohammed een profeet?	221
De Koran – woord van God?	223
Dialoog in plaats van clash	224
Interreligieuze dialoog in praktijk: Pakistan	225
‘Godslastering’ (Harvard) – ‘clash’ (Windsor Castle) – ‘family dinner’ (Lech)	228
Een interreligieus gesprek in het Khomeini-tijdperk: Teheran	230
Khomeini’s dochter	232
Saddam Hoesseins bom: Isfahan	234
Opkomen voor de bahai’s	236
Ervaringen met de dialoog in Canada: Toronto	238
Discussie over de Zoon van God: Nigeria	240
Waarover men zou moeten spreken	243
Ontwakende islam	244
Discussie in Teheran over de positie van de vrouw	247
Paradigmawisseling in de islam	250
Tussen Middeleeuwen en moderniteit: Saoedi-Arabië	253
Islam met mystieke achtergrond: Indonesië	255
Op weg naar de moderne tijd: Oman	257
De ‘Arabische Lente’: Tunesië	258
Het laboratorium van islamitische democratie: Turkije	259
VI. Mijn wereld van het jodendom	262
Ervaringen met het levende jodendom	262
Wat ons verenigt	267
Wat ons scheidt	268
Wat ons zou kunnen samenbrengen	270
Het geloof van Jezus en het geloof in Jezus	271
Als christelijke theoloog in de synagoge	273
Met wie op vakantie?	275
Beter begrip voor de joodse geschiedenis	278
Joden in dienst van de verzoening	280
Paradigmawisseling in het jodendom	281
Wetenschappelijke symposia en gesprekken	283

Jezus – een liberale farizeeër? _____	285
Joodse bekenden en vrienden _____	287
Joods eerbetoen _____	292
Geen onschuldige natie _____	293
Het tragische conflict tussen Israël en de Palestijnen _____	296
Verzoening in plaats van heersen met geweld _____	298
Omstreden: geldigheid van de wet en de status van Jeruzalem _____	300
Een vredesvisioen voor het Nabije Oosten _____	302
Alleen een eerlijke vrede kan angst wegnemen _____	303

VII. De wereld van de Oceaniërs, Afrikanen en indianen _____ 305

De geestenwereld van Nieuw-Guinea _____	305
Omstreden begin van de religie _____	309
Afrika – de wieg van de mensheid _____	311
Afrika's dynamische geschiedenis _____	312
Egypte – een hoge cultuur uit de oude geschiedenis _____	315
Ethiopië: een onbewust nog aanwezig jodenchristelijk paradigma? ____	317
Confrontatie of ontmoeting tussen christendom en islam? _____	321
Afrika's grote eeuwen _____	323
Het falen van de kerken _____	326
De ambivalentie van de missie in de Nieuwe Tijd _____	328
De onafhankelijke Afrikaanse kerken _____	330
Apartheid – overblijfsel van de kolonialistisch-imperialistische moderniteit _____	331
De beste kardinaal die Afrika nooit had _____	335
Ook het marxisme faalt: Mozambique _____	338
Vreedzame machtsoverdracht: Namibië _____	340
Afrika's bedreigde toekomst: Mugabe _____	341
Democratie aan de winnende hand: Nyerere _____	344
Latijns-Amerika: het probleem van de inculturatie van het christendom _____	347
Het treurige lot van de indiaanse cultuur _____	348
Geen indiaans paradigma van het christendom _____	351
Kerkelijke schulderkenning nodig _____	355
Blijvende actualiteit van de bevrijdingstheologie? _____	356

VIII. Mijn wereld van de religies van India	359
De omgang met de gestorvenen	359
Heilige koeien?	360
Geen christelijk waarheids- en heilsmonopolie	362
Polytheïsme of monotheïsme?	364
Christelijke sannyasin	366
De oorsprong van het hindoeïsme	368
De Veda's als grondslag	369
De zoektocht naar eenheid	370
Het middeleeuws hindoeïsme	373
Het hindoeïsme in het moderniseringsproces	375
Indira Gandhiconferentie in Delhi	378
Eerste conferentie over wereldethos en traditionele Indiase ethiek	379
In het spoor van Boeddha	381
Een christelijk-boeddhistisch feest	383
De historische Boeddha	384
Hoe overzicht krijgen?	386
Welk boeddhisme is het ware boeddhisme?	389
Baanbrekende omwentelingen in het boeddhisme	391
'Middeleeuws' boeddhisme	392
Geëngageerde boeddhisten	393
Klein en groot voertuig	396
Het diamanten voertuig: Tibet	397
Modern boeddhisme in Japan	398
Drie boeddhistische opties	400
Meditatie in het centrum	401
Hervormingen in het boeddhisme?	403
De boeddhistische bijdrage aan een wereldethos	404
IX. Mijn wereld van de religies van China	414
Ervaringen met levende Chinese religiositeit	415
China – geestelijke grootmacht	417
Eerste Chinareis in 1979	418
Een derde religieus stroomgebied	419
Interculturele-interreligieuze dialoog (1987)	422
Tegelijk Chinees en christen: 'de gele paus'?	423

Overwinning van de Chinese kerkscheuring? _____	424
Ethisch humanisme: Confucius _____	426
Het project Wereldethos en de Chinese traditie (1989) _____	427
Hoe het project Wereldethos in China begon _____	429
De geboortakte van een Chinees wereldethos: eerste conferentie over wereldethos en traditionele Chinese ethiek (Peking 1997) _____	431
Chinese religies in de film (1999) _____	434
Bevestiging en concretisering: tweede conferentie over wereldethos en traditionele Chinese ethiek (Peking, oktober 2001) _____	437
Welk traditioneel Chinees ethos heeft de toekomst? _____	439
China in een fundamenteel veranderingsproces _____	440
Wereldethos welkom in China _____	440
Een toespraak in de Verboden Stad (2009) _____	443
Een gedenkwaardige ontmoeting: de dichter Yang Lian (2012) _____	445
Een Wereldethos-instituut aan de Universiteit van Peking (2012) _____	446
Wereldethos: Herleving van de wijsheid in China _____	449

X. Het project Wereldethos: een ethos voor de mensheid _____ 452

1989 – een derde verspeelde kans van de eeuw? _____	453
Vorbereidend werk voor het project Wereldethos: Unesco en WEF _____	454
Christelijk Europa? _____	457
Op weg naar het Tweede Parlement van de Wereldreligies (1993) _____	460
Wat een wereldethosverklaring niet moet zijn _____	464
Hoe de Wereldethosverklaring ontstond _____	466
De stichting Wereldethos – een geschenk uit de hemel (1995) _____	469
Wereldethos en opvoeding _____	472
Wereldethos en literatuur, filosofie, kunst _____	474
Wereldethos en muziek: de koorsymfonie ‘Weltethos’ _____	476
Basisoriëntatie voor een humanere wereldorde _____	479
Wereldethos voor de wereldpolitiek: Henry Kissinger _____	480
Noch realpolitiek, noch zuivere gezindheidspolitiek: Jimmy Carter _____	482
Wereldethos voor de wereldeconomie: Horst Köhler – Richard Grasso _____	486
Primaat van het ethos tegenover economie en politiek _____	489
Menselijke verantwoordelijkheden _____	491
Een voorvechter van het wereldethos: Helmut Schmidt _____	494
De eerste Wereldethoslezing: Tony Blair _____	498
Wereldethos in de VN _____	501

Een terroristische aanslag met verreikende gevolgen _____	504
Wereldethos bij het IMF en de Wereldbank _____	505
Terugval in het confronterend paradigma van wereldpolitiek _____	507
Kofi Annan in Tübingen _____	510
De Wereldethoslezingen _____	512
Wereldethos-instituut aan de universiteit (Tübingen 2012) _____	514
XI. Kerkhervorming een blijvend probleem _____	526
Wereldproblemen en kerkproblemen _____	526
Het vertrouwenskapitaal _____	527
Het credo – aan tijdgenoten verklaard _____	529
‘Thema’s van een leven’ _____	532
De doodzieke Johannes Paulus II – symbool van een afgetakelde kerk _____	533
De paus hoofdverantwoordelijk voor de crisis van de hoop _____	535
Meest tegenstrijdige paus van de twintigste eeuw _____	537
Katholiek Polen in gevaar _____	545
De Ierse omwenteling _____	548
Het gedomesticeerde conclaaf (2005) _____	555
Criteria voor de pausverkiezing: een brief aan de kardinalen _____	557
Mijn droomkandidaat: kardinaal Martini _____	564
De verkiezing van Joseph Ratzinger in 2005	
– een enorme teleurstelling _____	565
Een sensatie: Benedictus XVI nodigt zijn critici uit _____	567
In Castel Gandolfo – een vriendschappelijk onderhoud _____	571
Het gemeenschappelijk communiqué _____	576
Eerste teleurstellingen: Regensburg – Istanboel – Constantinopel	
– Aparecida/Brazilië – Washington _____	579
Afwending van het concilie: concilievijandige bisschoppen aanvaard _____	584
Paus vist in anglicaanse wateren _____	586
Kardinaal en paus Ratzinger verantwoordelijk	
voor verhulling van het seksueel misbruik _____	589
Vijf jaar Benedictus XVI – een tussenbalans: open brief	
aan de katholieke bisschoppen wereldwijd _____	590
Erfenis voor de opvolgers: Poëtinisering	
– re-Italianisering – machiavellisme _____	597
Tegen de weigering om te hervormen _____	601
Neergang van de katholieke theologie? _____	605

Klein handboek van de kerkhervorming:	
<i>Ist die Kirche noch zu retten?</i> (2011) _____	607
Wat blijven moet _____	608
De belangrijkste figuur van elke kerkhervorming: <i>Jesus</i> (2012) _____	609
Een roepende in de woestijn? _____	611
XII. Aan de avond van het leven _____	614
Afscheid van het alpineskiën _____	614
Geen afscheid van de sport _____	617
Wereld-Sport-Ethos _____	619
Ervaringen met het sterven – een blik in het hiernamaals? _____	622
Eeuwig leven – het alternatief _____	624
Ja tegen het eeuwig leven _____	626
Rekening houden met het sterven _____	628
Pleidooi voor zelfbeschikking ook in het sterven _____	630
Een verloren vriend: Walter Jens _____	633
Gedenk- en dankdagen _____	636
‘Handelsmerk’ van de universiteit van Tübingen _____	638
Wat is ijdelheid? _____	640
Machteloos onder machtigen? _____	641
Het oeuvre _____	644
Dankbaar voor de menselijkheid die ik ervoer _____	648
Steun in mijn familie _____	651
Met laatste kracht vooruit _____	655
In de duivelse keuken? _____	657
Voorboden van de dood _____	659
Op tijd terugtreden _____	663
Hoe lang leven? _____	664
Concrete zelfverantwoording _____	666
Hoe ik zou willen sterven _____	668
Tot alles bereid _____	671
Epiloog _____	674
Een nieuwe stichtingsvoorzitter _____	674
Onverwachte terugtreding van de paus _____	676
Conclaaf en verkiezing van een verrassende kandidaat _____	678

Paus Franciscus – een paradox? _____	681
Een signaal van hoop vanuit Rome _____	689
Mijn Wereldethos-erfenis _____	692
De loop volbracht _____	706
Mijn laatste amen _____	715
Noten _____	720
Register _____	738
Nawoord _____	752

I. Naar nieuwe oevers

Sinds het begin van uw pontificaat en vooral sinds de verklaring van de Geloofscongregatie van 18 december 1979 heb ik zowel direct als indirect steeds weer uitdrukking gegeven aan de wens om een gesprek met u te voeren dat onze standpunten zou kunnen verhelderen, waarbij ook echt niet uitgesloten is dat het leerzaam zou kunnen zijn. Ik ben en blijf bereid tot een dergelijk gesprek, waar en wanneer u maar wilt.

Handgeschreven brief aan paus Johannes Paulus II vanuit Sursee, Zwitserland, op 25 augustus 1980

Na de grote confrontatie met Rome en de Duitse bisschoppen van 18 december 1979 tot 10 april 1980 inzake mijn kerkelijke leerbevoegdheid, mijn leerstoel en het Instituut voor Oecumenisch Onderzoek, realiseer ik me dat het zinloos zou zijn om dagelijks te treuren over het feit dat de huidige paus mij niet waardeert en geen antwoord wil geven. Zelfs mijn 'strikt persoonlijke' brief aan de paus van 25 augustus 1980, geschreven vanuit mijn Zwitserse woning aan het meer, bleef onbeantwoord. Tot aan de dood van deze paus in het jaar 2005 zou het nooit tot een persoonlijke briefwisseling of zelfs een gesprek komen – vijftientig jaar lang. Daar kwam nog een overweging bij. Ik wilde niet dat mijn naam in de theologische wetenschap zou worden weggezet onder het etiket 'Onfeilbaar?' (naar de titel van mijn boek *Unfehlbar?*). Ik was meer dan 'pauscriticus' of 'kerkcriticus'. Nee, het ging erom op te breken en koers te zetten naar nieuwe oevers! Zeker, de band met het oude moederland zou ik nooit verbreken. Maar in plaats van me op de problemen van de rooms-katholieke 'binnenwateren' te fixeren, wilde ik me nog meer dan daarvoor op de 'wereldzeeën' van religies en culturen wagen.

Op krachten komen: een ‘kettters lot’?

Ik begin waar ik in het tweede deel van mijn ‘memoires’ ben geëindigd: in het jaar 1980. Eindelijk kan ik genieten van een welverdiend verblijf op het eiland Kreta – de maandenlange discussies hebben mij uitgeput. Heerlijk! In de maand mei – naar mijn ervaring tijdens mijn zeven jaren studie in Rome de aangenaamste maand: warm, maar niet heet – ben ik drie weken op dit eiland in het zuiden van de Egeïsche Zee. ’s Ochtends al voor het ontbijt zwemmen in de baai, en in de loop van de dag nog een aantal keer. Ook het waterskiën nog eens proberen. Maar vooral in alle rust lezen in de zon: boeken die ik niet moet maar zelf wil lezen. ‘Niets mooiers onder de zon, dan onder de zon zijn’ (Ingeborg Bachmann).

Ik heb maar een paar boeken meegenomen, waaronder – maar dat was een misser – een dik boek met de titel *Ketzerschicksale: Christliche Denker aus neun Jahrhunderten* (Berlijn 1979), dat een jaar eerder was verschenen. De auteur is de uiterst competente, toen al vierentachtigjarige kerkhistoricus Eduard Winter, die zelf enorm geleden heeft onder de rooms-katholieke machtskerk. Hij had me dit boek – dat tegelijk ook zijn geestelijk testament is – toegestuurd. Hij beschrijft daarin de lotgevallen van openlijke en heimelijke ‘ketterse’ denkers uit de twaalfde tot de twintigste eeuw; mensen die de waarheid meer gehoorzaam waren dan de kerkelijke en wereldlijke macht en daaronder hebben geleden: van Joachim van Fiore tot Nicolaas van Cues, van Copernicus, Kepler, Pascal en Leibniz tot Anton Günther, Franz Brentano en Herman Schell. Voor mij veelal bekende namen, maar hier vooral gezien vanuit hun confrontatie met de heersende leer en opvattingen.

Een bewogen boek, dat me nieuwe moed had moeten geven, maar me in feite vaak deprimeerde. Ik kon de gedachte niet onderdrukken: zou ik zelf ook als ‘ketter’ de geschiedenis ingaan – oorspronkelijk een eervolle zelfaanduiding van de Zuid-Franse ‘katharen’ (Grieks: ‘de zuiveren’)? Uiteindelijk wilden de in dit boek behandelde ‘autonome denkers geen kettters zijn. Enerzijds was dat omdat ze zichzelf niet als tegenstanders van de kerk zagen, maar een betere kerk nastreefden. Anderzijds omdat ze beseften wat het label “ketter” tot gevolg zou hebben – belasting, ja, fysieke eliminatie,’ aldus Eduard Winter in zijn inleiding. Maar, zo vraag ik me af, klopt het citaat voor in zijn boek dan wel: ‘Het *krachtigste* op aarde is toch de *gedachte*. Haar de weg versperren lukt op den duur niet met geweld of een zwarte lijst!’

Het citaat is afkomstig van de Würzburger hoogleraar theologie Herman Schell (1850-1906), die op de drempel van de twintigste eeuw de beroemd-

ste katholieke theoloog van Duitsland was. Hij was de auteur van de in vele edities verschenen boeken *Der Katholicismus als Princip des Fortschritts* (1897) en *Die neue Zeit und der alte Glaube* (1898) – programmatische geschriften van het Duitse hervormingskatholicisme, die al vóór de kerstdagen van datzelfde jaar, op 15 december 1898, door Rome op de Index van Verboden Boeken werden gezet! En Schell? Hij onderwierp zich aan het gezag om zijn leerstoel te behouden, maar bleef slachtoffer van heftige aanvallen door roomsgezinde ‘antimodernisten’. De correspondentie met zijn leraar en vriend, de filosoof Franz Brentano, die vanwege het onfeilbaarheidsdogma (1870) op Goede Vrijdag 1873 afzag van zijn geestelijk ambt, professoraat en kerkklidmaatschap, na een onderhoud met de Würzburger bisschop, spreekt boekdelen. Ze onthult het destijds al voor veel katholieken fatale dilemma tussen rooms-katholiek geloof en het ethos van de moderniteit, tussen kerkelijkheid en wetenschappelijkheid, tussen kerkelijke gehoorzaamheid en gewetensnood. Onder de fanatieke antimodernistenpauis Pius X (tegen zijn hoogst aanvechtbare zaligverklaring door de evenzeer antimoderne Pius XII in 1954 in Rome was ik als student al gekant) wordt opnieuw druk uitgeoefend op Schell. Op 6 december 1905 moet hij voor de tweede maal bij de bisschop komen om zich onvoorwaardelijk achter het ‘integrale’ catholicisme te scharen, zoals Pius X dat zich voorstelde. Zijn verklaring werd bewerkt en meteen gepubliceerd in het bisschoppelijk ambtsorgaan. Schell is een gebroken man. De vele persoonlijke beschuldigingen en officiële belastingen hebben hem vreselijk aangegrepen. Op 13 mei 1906 wordt hij op 56-jarige leeftijd uit zijn lijden verlost door de dood... Het lot van een hervormingstheoloog, dat me met ontzetting vervult. Ketter-zijn in deze kerk kan levensgevaarlijk zijn.

Maar, zo zeg ik tegen mezelf: we leven gelukkig niet meer in een tijd waarin troon en altaar, vorst en kerk elkaar steunen, maar in een vrije, democratische rechtsstaat. En ik kan me voor mijn theologische standpunten niet alleen op de Bijbel en de grote katholieke traditie beroepen, maar ook op Vaticanum II (1962-1965) – het contrapunt van het onfeilbaarheidsconcilie Vaticanum I (1869-1870). Daarom weet ik ook na het lezen van *Ketzerschicksale* mijn goede humeur te behouden. Op de laatste foto uit het tweede deel van mijn memoires, *Omstreden waarheid*, zie je me in Kreta ontspannen lachend met in de hand het documentatieboek *Der Fall König*. Onderschrift bij de foto: ‘Niet overwonnen!’

Mijn leven – labyrint of drakengevecht?

Begeleid door Marianne Saur, die zich in een voor haar onverwacht moeilijke tijd op bewonderenswaardige wijze staande weet te houden in ons gezamenlijk condominium (Deel 2, hoofdstuk III: ‘Besluiten inzake huishouding en secretariaat’), en haar vriendin Hede Jacoby, ontmoeten we in de Kretensische hoofdstad Heraklion mijn Tübinger collega Herbert Haag en zijn groep ‘Bijbelse reizen’. Haag is uitgever van het eerste katholieke historisch-kritische *Bibellexikon* (1968). Onder het lemma ‘Kreta’ lees ik: ‘Het wetenschappelijk onderzoek in Kreta begon in 1900 met de opgraving van Knossos door de Brit J.A. Evans, waarbij het paleis van koning Minos en een zich tot dan toe onbekende, in vazen, wandschilderingen en architectonische vormen openbarende cultuur van hoge ouderdom en grote volmaaktheid aan het licht kwam.’ Ik wil dit eiland al heel lang leren kennen, omdat zijn cultuur in de derde en tweede eeuw voor Christus door zijn handelsbetrekkingen met het Egeïsch cultuurgebied een sleutel biedt om de Egyptische en de Grieks-Romeinse cultuur waar ik beter mee vertrouwd ben, goed te verstaan. En zo bezoeken we op onze tochten dwars over het eiland de opgravingen van de vorstelijke paleizen in Knossos en Phaistos en veel meer.

Mij interesseert vooral de in de Griekse mythologie doorgegeven mysterieuze vertelling over koning Minos en de mensvormige, mensenetende Minotauros (stier-man). De Atheners waren verplicht om hem zeven jonge mannen en zeven jonge vrouwen te offeren, tot de Atheense held Theseus hem doodde. Maar Theseus kon de weg uit het labyrint van de Minotauros slechts vinden door de woldraad die koningsdochter Ariadne hem had gegeven, te volgen. Is het gek dat mij, terugdenkend aan Rome, opeens ‘paus Theseus I’ in gedachten schiet? Dat was de spotnaam die we in het pauselijke Collegium Germanicum gaven aan de hoogleraar sociale wetenschappen Joseph Höffner, vanwege zijn vaak al te eenvoudige theologische ‘theses’. Höffner, die zelf ook aan het Germanicum was opgeleid, werd later aartsbischop van Keulen en kardinaal, en was een van mijn belangrijkste tegenstanders in de achter mij liggende confrontatie.

De ook op Kreta vereerde Sint-Joris (Duits: Heilige Georg) zou je kunnen zien als een soort christelijke tegenhanger van Theseus, die de draak zou hebben gedood, een wezen dat zowel vogel en slang als krokodil en leeuw was (geen dinosaurus!). Het historisch onderzoek heeft deze draak al in de vijfde eeuw voor Christus ontmaskerd als een bedenkssel uit het tweestromenland. De heilige Joris was een officier die wonderen deed, en vanaf de vierde eeuw

na Christus werd vereerd in het oostelijk deel van het Middellandse Zeegebied, en in West-Europa in de elfde eeuw voor het eerst samen met de draak verschijnt op het zegel van het Bamberger domkapittel. Zo is door de eeuwen heen de legende ontstaan van ridder Sint-Joris, die de draak doodde en aldus de stad en de ter dood gedoemde koningsdochter bevrijdde.

Sint-Joris is dus net als Theseus een legendarische, *mythische figuur*, wat de liturgiecommissie van het Vaticanum II ertoe heeft gebracht om het feest van Sint-Joris van de katholieke feestkalender te schrappen. Dat gebeurde tegen mijn zin en vermoedelijk ook tegen de zin van mijn collega op het concilie, Joseph Ratzinger, die zelfs een broer heeft die Joris (Georg) heet. Sint-Joris is bovendien de stadspatroon van mijn moederstad Sursee. Deze onbeduidende voorbeelden werpen de fundamentele vraag op hoe we vandaag de dag omgaan met mythen. Die moeten, omdat ze betekenis hebben voor mensen, niet simpelweg worden afgeschaft, maar ook niet historisch worden opgevat. Ze moeten op een verhelderende manier worden uitgelegd in onze eigen tijd. Alleen zo doe je op invoelende wijze recht aan de folkloristische, poëtische erfenis van de volken en religies, en ook aan de Bijbel. In principe zal ook Joseph Ratzinger daarmee instemmen, met dit verschil dat hij deze interpreterende vorm van ‘ontmythologisering’ niet zal willen toepassen op de christologie en zeker niet op het pauselijke en bisschoppelijke privilege van de onfeilbaarheid.

In deze overgangsweken naar een nieuwe periode in mijn leven heb ik veel tijd om na te denken. Ik denk terug aan al het positieve en negatieve dat me is overkomen en dat ik ook zelf heb teweeggebracht. Ik probeer me voor te stellen hoe het verder zal gaan. Vecht ik in feite niet tegen een draak die ik nooit en te nimmer zal kunnen overwinnen? Of ben ik in een labyrint terechtgekomen, een dwaaltuin, waarin geen draad van Ariadne is die een uitweg biedt? Hoe dan ook: ter oriëntatie heb ik baat bij een samenvatting van het conflict, die voor het Duitse publiek in de vorm van een retrospectief gedetailleerd en grondig is gedocumenteerd.

Een documentatie met een appèl aan de paus

Herbert Haag en Norbert Greinacher, mijn twee trouwste collega's uit de katholiek-theologische faculteit waarvan ik eerder deel uitmaakte, tekenen, zoals ik aan het einde van het tweede deel van mijn memoires heb bericht, als uitgevers voor een 546 pagina's dik boek getiteld *Der Fall Küng*. Het bevat documenten over de voorgeschiedenis en de intrekking van mijn leer-

bevoegdheid, de opinies van groepen en instellingen, van theologische faculteiten en vakgebieden, en van belangrijke personen. Ik heb daarvoor tot dan toe grotendeels ongepubliceerde documenten en opiniestukken, brieven en toespraken met commentaar ter beschikking gesteld. Zeker, in deze fase, waarin ik volstrekt uitgeput ben, geeft het lezen van de honderden opiniestukken en alle bemoedigende brieven me nieuwe moed. Geen haar op mijn hoofd die eraan denkt om al deze mensen teleur te stellen – noch door te herroepen, noch door me stil te houden.

De samenstelling van deze documentatie, de vertaling van documenten en het moeizame redactionele werk met alle correcties zou niet mogelijk zijn geweest zonder de intensieve medewerking van dr. Karl-Josef Kuschel, dr. Urs Baumann en dr. Margret Gentner. Mijn plaatsvervanger op het instituut, de academische consulent dr. Hermann Häring, heeft ondertussen – ik kom daar nog op terug – een eervol beroep ontvangen voor de leerstoel dogmatiek aan de katholieke faculteit van Nijmegen. Daar wordt hij eerst collega en daarna opvolger van de beroemde Vlaams-Nederlandse theoloog Edward Schillebeeckx!

In hun slotwoord tonen de uitgevers zich bijzonder onder de indruk van het aantal stemmen dat mijn zijde heeft gekozen, en van de overtuigingskracht van de argumenten en het gewicht van de feiten. In een soort tussenbalans wijzen ze op de vernietigende gevolgen van de ‘zaak-Küng’ en laten de verschillende dimensies van de kwestie zien: de pastorale, de theologische, de oecumenische, de politieke, de kerkhistorische en de juridische. Dat alles vormt de grondslag voor hun conclusie: ‘Wie deze documentatie van begin tot eind bestudeert, kan niet om de slotsom heen: Hans Küng is door zijn kerk onrecht aangedaan. De kerkhistorische bepalingen zijn op flagrante wijze geschonden. Het proces is een aanfluiting voor het christelijke principe van de broederlijkheid. De door Küng aangedragen theologische vragen zijn noch erkend noch beantwoord.’¹ Wat toen in 1980 werd gezegd, geldt dertig jaar later nog steeds.

Op grond van hun uiteenzetting van de feiten en ontwikkelingen maken de uitgevers zich uiteindelijk tot ‘spreekbuis van de in dit boek en allerwegen geuite protesten’ en doen ze een direct beroep op paus Johannes Paulus II, die verantwoordelijk is geweest voor de intrekking van mijn leerbevoegdheid: ‘Heilige Vader! Neem deze zaak zonder aarzelen weer ter hand! Stel een onbevooroordeelde commissie van bisschoppen en theologen in, die de opgeworpen vragen inhoudelijk en zonder tijdsdruk tegen het licht houdt! Wij doen een beroep op uw verantwoordingsgevoel en uw geweten: maak een

einde aan het onrecht dat is geschied! Laat de rehabilitatie van Küng niet over aan de geschiedenis! Maak een persoonlijk gebaar tot zegen van de kerk!’²

Bij dit nawoord staat de datum van 24 april 1980. Reeds op 12 mei geven beide uitgevers deze documentatie uit. De altijd bijzonder efficiënt werkende uitgeverij Piper stuurt vooraf een zichtexemplaar naar Kreta. Het geeft me moed, maar maakt me niet overmoedig. Want:

Geen illusies: een brief aan de paus

De grote confrontatie heb ik doorstaan, maar de discussies met het Romeinse systeem zijn nog lang niet achter de rug. Ondanks het verlies van mijn kerkelijke leerbevoegdheid heb ik mijn leerstoel en instituut kunnen behouden. Het is niet gelukt om me het zwijgen op te leggen. Mijn Romeinse en Duitse tegenstanders zijn er niet in geslaagd om mij academisch gezien van mijn ‘macht te beroven’. Maar dat paus Wojtyła naar de oproep van de uitgevers van de documentatie zal luisteren, een commissie van bisschoppen en theologen zal instellen en het mij blijkbaar aangedane onrecht weer goed zal maken, lijkt mij niet waarschijnlijk. Spoedig wordt duidelijk: deze paus, die grote en kostbare reizen maakt en overal vrede, gerechtigheid en mensenrechten verkondigt, maar mij sinds zijn aantreden elke vorm van wederhoor onthoudt, zal ook in de toekomst die houding blijven innemen.

In elk geval krijgt Rome na het verschijnen van deze documentatie het gevoel dat het in het defensief is – mede door het aanstaande bezoek van de paus aan Duitsland. Daarom stuurt de paus al op 22 mei 1980 – een dag voor mijn terugkeer uit Kreta – een uitvoerig schrijven naar Duitsland. Nee, niet aan mij, ook niet aan de uitgevers van de documentatie, maar aan mijn belangrijkste tegenstander, ‘Theseus I’, de Keulse kardinaal Joseph Höffner, en aan de Duitse bisschoppenconferentie. Het is een ongetwijfeld tot in detail afgesproken (en misschien zelfs in Duitsland opgestelde) brief. Deze gaat niet op de inhoud van de zaak in en zegt ook geen revisie van het proces toe, maar probeert – geraffineerd of grof, zo je wilt – de nog steeds niet overtuigde brede publieke opinie te overtuigen van de rechtvaardigheid van de maatregelen die de inquisitie tegen mij heeft genomen. De toon is zalvend: de pauselijke brief is ‘vol liefde voor deze broeder’ (al heb ik tot op heden nauwelijks iets van deze broederlijkheid en liefde gemerkt). Hij bidt God om een ‘ontmoeting in de waarheid’ (natuurlijk zoals de paus die verstaat), in het bijzonder ‘met deze mens, onze broeder, die als katholiek theoloog,

wat hij zijn en blijven wil, met ons een bijzondere verantwoordelijkheid voor de door de kerk betuigde en verkondigde waarheid moet delen'. Ik vraag me alleen af: Waarom vraagt de paus dit aan 'God' en zorgt hij er niet zelf voor dat deze ontmoeting met mij, zijn 'broeder', plaatsvindt?

Desalniettemin – deze brief is een 'teken' van de paus met betrekking tot mijn zaak. Hij kan mij (dat wil zeggen: de door mij verdedigde zaak) blijkbaar niet negeren. Ik besluit zelf ook een teken te geven: ik schrijf hem op 25 augustus 1980 een brief vanuit mijn Zwitserse moederland, waaruit ik in het motto boven dit hoofdstuk al heb geciteerd. Ik bedank de paus voor zijn woorden: 'Ook in de afgelopen, voor mij moeilijke maanden heb ik deze bijzondere verantwoordelijkheid steeds volledig en geheel aanvaard. En alleen deze verantwoordelijkheid is het, die mijn theologisch werk heeft bepaald en ook voor de toekomst zal bepalen.' Het doet me ook pijn om te merken 'hoezeer door deze conflicten de spanningen in onze kerk zijn toegenomen, de oecumenische toenadering met de andere kerken wordt belast, het begrip tussen theologie en leerambt is geschaad. Dat heeft geen van beide partijen gewild. Alleen daarom lijken toenadering en verzoening mij wenselijk.'

Omdat de pauselijke brief aan de Duitse bisschoppenconferentie 'door de openbaarheid is begrepen als een gebaar van bereidheid tot toenadering en een stap van tegemoetkoming, die tot een persoonlijk gesprek in broederlijke geest zou kunnen leiden,' vraag ik hem om een dergelijk gesprek, waar en wanneer hij dat maar wil: 'Want ook al zal een persoonlijke ontmoeting niet meteen alle door veel mensen als drukkend ervaren problemen oplossen, het zal zeker uitdrukking geven aan de bereidheid om een echte dialoog aan te gaan. Het zal het wederzijds begrip en de "ontmoeting in de waarheid" [dienen], zoals die door het evangelie zelf wordt gevraagd en daarom door de kerk moet worden betuigd en verkondigd.' Omdat de paus zo nadrukkelijk spreekt over de liefde, in het bijzonder tot 'deze mens, onze broeder', is mijn appèl: 'Een dergelijk gesprek zou ook kunnen laten zien dat de liefde van Christus de maatstaf blijft in onze kerk, zelfs bij grote meningsverschillen, en dat we daarom kunnen afzien van onnodige polarisatie.' De brief eindigt met de woorden: 'Voor uw zo belangrijke herderstaak in dienst van onze katholieke kerk en de gehele christenheid wens ik u van harte Gods zegen.'

Maar ik maak me geen illusies. Vermoedelijk wil deze paus uit Polen, die ik in dit persoonlijk schrijven zelfs mijn privénummer in Zwitserland heb gegeven, helemaal geen gesprek, en zijn z'n mooie woorden niet zozeer bestemd voor een 'mens' of 'broeder', maar voor de publieke opinie. Daarmee blijkt deze pauselijke brief aan de Duitse bisschoppen, wat ik al wel vermoed

had, een typisch geval van curiale windowdressing en ‘praatjes voor de bühne’: schone schijn, die het Duitse kerkvolk gerust moet stellen, zo vlak voor het pauselijk bezoek, dat natuurlijk een groot feest moet worden.

Daarom ben ik blij dat ik nog geen twee dagen na het pauselijk schrijven aan de bisschoppenconferentie, op 24 mei, in Tübingen bezoek krijg van professor Leonard Swidler, met wie ik sinds mijn eerste reeks lezingen in de Verenigde Staten in 1963 bevriend ben, samen met de joodse geleerde professor Zalman Schachter (eveneens Temple University Philadelphia), die een voordracht houdt over ‘De joods-christelijke dialoog. De bijdrage van een kabbalist’. Daarbij brengen we ook een bezoek aan het beroemde kabbalistische leerpaneel in de protestantse kerk van Bad Teinach bij Calw.

Leonard Swidler neemt samen met zijn vrouw Arlene, die goed is in talen, en een team de taak op zich om voor het Engels taalgebied een verslag van uiteindelijk 627 pagina’s uit te geven bij de grote New Yorkse uitgeverij Doubleday, die ook mijn boeken *Christ sein* en *Existiert Gott?* in vertaling heeft gepubliceerd. Dit verslag verschijnt onder de titel *Küng in conflict*. Het omvat niet alleen de door Herbert Haag en Norbert Greinacher, maar ook de door Walter Jens in 1978 gepubliceerde documentatie *Um Nichts als die Wahrheit. Deutsche Bisschöfskonferenz contra Hans Küng*. Een, zoals de omslag zegt, ‘historisch bericht van binnenuit over een twaalf jaar lange strijd met de kerkelijke hiërarchie, met wereldwijde gevolgen’. Een omvangrijke vertaling en bewerking, waar ik Len Swidler en zijn vrouw tot op de dag van vandaag bijzonder dankbaar voor ben. Maar – ik krijg ook van een heel andere kant steun.

Een helper in nood: Karl Klasen

Ik heb vaak een oud Duits spreekwoord geciteerd: ‘Freunde in der Not gehen Tausend auf ein Lot’ (In nood leert men zijn vrienden kennen). Ja, in noodgevallen zijn vrienden zeldzaam! In elk geval heb ik bij mijn conflicten met het rooms-katholiek establishment veel vrienden verloren, niet aan de basis, maar onder kardinalen en bisschoppen, en ook onder katholieke theologen die me al spoedig nauwelijks nog durfden te citeren. Ja, zelfs veel protestantse collega’s pasten zich stilzwijgend aan en liepen opeens met een wijde boog om mijn naam en oeuvre heen.

Maar ik heb ook veel vrienden behouden en er nieuwe bij gekregen. Universiteitsvoorzitter Adolf Theis kreeg gelijk met zijn waarschuwing aan mijn tegenstanders in de katholieke theologische faculteit, voorafgaand aan de

beslissende stemming: als jullie collega vertrekt, zal hij nog zo veel respect genieten dat het hem ook buiten de faculteit niet aan steun zal ontbreken. Bluf, dacht ik op dat moment heel sceptisch, wie zou me bij deze problemen kunnen helpen, dacht ik – ja, wie zou dat willen?

Maar al op 30 april 1980 kreeg ik een persoonlijke brief van een hoog gerespecteerd man uit de Bondsrepubliek, die ik tot dan toe alleen uit de media kende: dr. Karl Klasen, van 1970 tot 1977 president van de Deutsche Bundesbank. Mijn boek *Existiert Gott?*, zo schreef hij, was voor zijn vrouw en hem ‘een eyeopener’ geweest: ‘Weinig boeken hebben ons zoveel gegeven als dit voortreffelijke werk. Er zullen weinig mensen zijn die uw uiteenzettingen zo goed gelezen hebben als ik, want ik heb ze voorgelezen. Dat hebben we natuurlijk over een langere periode moeten spreiden, maar het heeft het plezier dat we eraan beleefden zeker niet verminderd.’

Hieruit blijkt weer waar een enkel boek toe in staat is. En dat het niet waar is wat gezegd werd door mediamanipulators, die met de bisschoppelijke verrassingsactie van 18 december 1979 ‘Küng met zijn eigen wapens wilden verslaan’, waarmee ze niet mijn boeken bedoelden maar eenzijdige informatie aan de pers waarmee ze de publieke opinie voor zich in wilden nemen (Deel 2, hoofdstuk XI: ‘De algehele aanval, bedroevende medeplichtigheid’). Nee, mijn ‘wapens’, als men het zo militair wil uitdrukken, zijn mijn boeken en mijn andere wetenschappelijke publicaties.

Dankzij *Existiert Gott?* werd dr. Klasen vanaf dat moment in veel opzichten mijn raadsman, die ‘deuren voor mij opende’: naar de Volkswagenstichting (project ‘Vrouw en christendom’) en naar de Boschstichting (project ‘Geen wereldvrede zonder godsdienstvrede’), waarover ik nog zal vertellen. Reeds op 15 juni 1980 bezoeken dr. Klasen en zijn vrouw me in Tübingen. En op 17-19 juli van hetzelfde jaar logeer ik in Sankt Moritz, waar Karl en Ilse Klasen een appartement hebben. Ik bezoek hen op de terugreis van de Salzburger Festspielen met geweldige uitvoeringen van Offenbachs ‘Hoffmanns Erzählungen’ (met Plácido Domingo) en Mozarts ‘Zauberflöte’ (onder leiding van James Levine en met een scenario van Jean-Pierre Ponnelle). Bij onze wandelingen langs het Silsermeer of bij een tochtje naar de berg Muottas Muragl boven Pontresina hebben we de gelegenheid om niet alleen over God en de wereld te spreken, maar ook over mijn toekomstplannen.

Karl Klasen, die luthers is, blijkt heel kritisch te staan tegenover de katholieke hiërarchie, zoals hij me al in zijn brief geschreven had: ‘De manier waarop u behandeld bent door de kerkleiders, is onbegrijpelijk aangezien er voor het katholiek geloof naar onze mening niemand zo invloedrijk is geweest met

zijn publicaties als u. Uw strijd tegen deze kortzichtigheid hebben we met grote belangstelling en medeleven gevolgd.’ Reeds bij het eerste gesprek in Tübingen zegt Karl Klasen: ‘Laat u niet van de wijs brengen. Ga gewoon door op dezelfde weg. De geschiedenis zal u gelijk geven.’ Dit advies is weliswaar niet altijd gemakkelijk op te volgen, want de moeilijkheden houden natuurlijk aan. Maar achteraf is duidelijk te zien dat dr. Klasen gelijk had.

Maar Karl Klasen en zijn vrouw Ilse werden ook zelf actief. Op zondag 4 juli om twaalf uur nodigden ze een door hen zelf geselecteerde groep mensen uit in hun grote Hamburger woning aan de Alster, voor een voordracht van mij over het thema: ‘De religie in de huidige samenleving’, met aansluitend een receptie. Naar aanleiding van de voordracht is er om acht uur een feestelijk diner (‘smoking, lange avondjurk’) ‘in kleine kring’: met ongeveer dertig prominenten uit de stad. Zo zit ik voor het eerst naast voormalig bondskanselier Helmut Schmidt. Naast dr. Klasen en tegenover mij zit de Amerikaanse ambassadeur en voormalige chef van de Federal Reserve Board, Arthur Burns. Zo word ik ingewijd in de high society van Hamburg.

En zo kom ik tot de ontdekking dat het verlies aan vrienden binnen de rooms-katholieke kerkmuren ruim wordt goedge maakt door nieuwe vrienden *extra muros*. Maar ook binnen de katholieke theologie zijn er veel belangrijke vrienden die me helpen.

Ondersteuning door loyale oppositie in de kerk

Van 27 mei tot 1 juni 1980 vindt in het Nederlandse Noordwijkerhout de jaarvergadering plaats van ons internationale tijdschrift voor theologie *Concilium*. In 1965, aan het einde van het Tweede Vaticaans Concilie, was dit tijdschrift opgericht in Rome: op initiatief van onze Nederlandse uitgever Paul Brand en van meet af aan gesteund door Karl Rahner, Edward Schillebeeckx, Yves Congar en mij (dit waren later de vier theologische leden van de stichtingsraad). De redactie werd achter de schermen meteen al onder druk gezet door de Romeinse curie, die een ‘paramagisterium’ vreesde en verlangde dat we ons zouden onderwerpen aan bisschoppelijke censuur of een toezichthouder van het Sanctum Officium (‘Over mijn lijk,’ heb ik gezegd). Maar we zijn bijeengebleven en hebben ons kunnen handhaven (vgl. Deel 1, hoofdstuk VIII: ‘Pro en contra “Concilium”’).

Het tijdschrift, waarvan destijds jaarlijks nog tien nummers verschenen in zeven verschillende edities (Nederlands, Duits, Frans, Engels, Spaans,

Portugees, Italiaans), wist alle moeilijkheden te overwinnen. Maar in de loop der tijd begonnen een aantal door de Romeinse hiërarchie in beslag genomen theologen (Joseph Ratzinger, Karl Lehmann, Walter Kasper...) zich de een na de ander om verschillende redenen tegen ons af te zetten. Hans Urs Von Balthasar richtte samen met Henri de Lubac en Joseph Ratzinger met het blad *Communio* zelfs een tegenorgaan op, dat *Concilium* imiteerde en door de hiërarchie en de conservatieve Italiaanse beweging 'Comunione e Liberazione' werd gesteund. *Concilium* daarentegen bood al vroeg ook een theologisch platform aan nieuwe stromingen zoals de Latijns-Amerikaanse bevrijdingstheologie (Gustavo Gutiérrez, Leonardo Boff) en de feministische theologie (Elisabeth Schüssler-Fiorenza). Ja, dit tijdschrift van de conciliaire mainstream werd door de restauratieve koers en het middeleeuws-contrareformatorisch-antimoderne systeem van de curie in feite steeds meer een tijdschrift van de *loyale oppositie in de kerk*.

In februari 1980 publiceerden de leden van het directiecomité van *Concilium* een verklaring: 'Wij zien geen gerechtvaardigde reden om onze collega Hans Küng niet meer te beschouwen als een katholiek theoloog. Wij dringen daarom aan op een herziening van de veroordeling. Ook eisen wij dat de kerk in haar handelwijze nu eindelijk ook rekening houdt met de algemeen geldende mensenrechten.'³

Maar, zo vraag ik me af voorafgaand aan deze samenkomst in Noordwijk, hoe zullen mijn collega's me verwelkomen na mijn grote confrontatie met Rome? De associatie met mijn naam zou door hen in hun vaak moeilijke situatie immers gemakkelijk als een belasting kunnen worden ervaren. Daar had ik wel begrip voor. Zelfs iemand als Karl Rahner nam na de strijd om de onfeilbaarheid helaas niet langer deel aan onze jaarvergadering, al is hij wel lid gebleven.

Toch ben ik opgelucht en blij, want ik word door alle deelnemers met grote hartelijkheid begroet en omarmd. Zoals altijd nemen we de aanstaande nummers door en maken we een planning. Als een ongebroken eenheid maken we op 31 mei een excursie naar Haarlem en het Frans Halsmuseum en bezoeken we aansluitend Amsterdam.

Solidair met de 'politieke theologie'?

Sinds ik hem persoonlijk heb leren kennen, span ik me in voor een goede verstandhouding met Johann Baptist Metz, die zich graag 'vader van de po-

litieke theologie' laat noemen. Als hij in een goede stemming is, is de samenwerking aangenaam. Ja, vaak lachen we veel, vooral als we 's avonds bij elkaar zijn. Hij neemt met uitdrukkelijke steun van mijn kant de plaats in van Karl Rahner, die afscheid heeft genomen van de stichtingsraad van *Concilium*.

Na de dood van Paulus VI in augustus 1978 publiceren we in de wereldpers met het oog op de pauselijke verkiezing een verklaring die aanvankelijk mede door Metz wordt ondertekend. Hij doorkruist dat echter door samen met Rahner een eigen korte verklaring uit te geven (Deel 2, hoofdstuk X: 'Wat voor een paus hebben we nodig?'). Ook in de vergaderingen kan hij soms uitgesproken moeilijk doen. Maar wat zou het? Juist met hem wil ik schouder aan schouder staan. Ik deel de maatschappijkritische basishouding van de 'politieke theologie' en heb daar al in *Christ sein* (1974) in het hoofdstuk 'Maatschappelijke consequenties' (hoofdstuk D III, 1) over geschreven, hoewel het label 'politieke theologie' (ingevoerd door de hofbisschop van keizer Constantijn, Eusebius, en opnieuw gebruikt door de wegbereider van het nationaalsocialisme, Carl Schmitt) mij onjuist lijkt en ik ook de voorkeur van veel 'politieke' theologen voor het marxisme niet deel.

Enkele dagen na de jaarvergadering in Nederland wordt de samenwerking tussen Johann Baptist Metz en mij danig op de proef gesteld: op de *Katholiekendag in Berlijn* (5-8 juni 1980). In het overvolle Auditorium Maximum van de Freie Universität Berlin, waar in 1968 de studenten in verzet kwamen, worden wij beiden al bij binnenkomst juichend ontvangen door zo'n 5000 veelal jonge toehoorders, die zelfs in de hal, op de trappen en op het podium zitten. Voor mij is dit het eerste grote openlijke optreden na de confrontatie met Rome. Opnieuw hangt er revolutie in de lucht. Veel toehoorders van katholieke of protestantse huize, maar ook zonder kerkelijke achtergrond, zijn de roomse machtswillekeur zat. Maar het is niet gemakkelijk om te voldoen aan de volstrekt verschillende verwachtingspatronen.

Het gaat mij er vooral om dat de twintig verschillende groepen en initiatieven aan de kerkelijke basis, die zich in de strijd om de onfeilbaarheid hebben gemeld, één front blijven vormen. Ik wil deze 'Katholiekentag von unten' (later als actiegroep 'Kirche von unten' genoemd) theologisch ondersteunen. Het lijkt me van belang dat er een los georganiseerde, maar zo effectief mogelijke en in elk geval solidaire binnenkerkelijke oppositiebeweging ontstaat. Ik zie daarvoor legitieme theologische redenen en kan daarbij terugrijpen op wat ik in mijn boek *Die Kirche* geschreven heb over de *charismatische structuur van de kerk*, die elke ambtsstructuur ompant. In de oorspronkelijke kerk was er nu eenmaal geen 'hogere kerk', was er geen ker-

kelijke ‘overheid’, geen ‘hiërarchie’ (‘heilige heerschappij’). In de oorspronkelijke kerk heerste de vrijheid van de christenmens, met zijn verschillende charismata en diensten: principiële gelijkheid voor God en onderlinge broederschap.

Op deze vanuit het Nieuwe Testament gefundeerde theologische basis plaats ik een aantal *strategische richtlijnen* voor een basiskerk en maak duidelijk: christelijke basisgroepen zijn niet principieel tegen gezag, maar verwachten dat het gezag in overeenstemming is met het evangelie zelf en niet alleen met het kerkrecht of de traditionele praktijk van de gevestigde kerken. Ze zijn niet van meet af aan tegen kerkelijke instituties, maar ze verwachten dat de instituties hun de nodige vrije ruimte gunnen voor ontplooiing en vervulling van hun bijzondere taken. Deze basisgroepen willen in de kerk blijven, maar hopen dat de officiële kerkelijke structuren flexibel genoeg zijn om hun bestaan te tolereren, of liever nog: te bevorderen.

Ten slotte neem ik stelling in de verhouding van onze ‘Kirche von unten’ tot de *Latijns-Amerikaanse bevrijdingstheologie en -praktijk*. Enerzijds zouden we het erover eens moeten zijn dat het model van de Latijns-Amerikaanse basisgemeente niet probleemloos kan worden overgenomen in het religieuze landschap van de hooggeïndustrialiseerde staten van het Westen en de Bondsrepubliek in het bijzonder. Anderzijds zou er overeenstemming over mogen bestaan dat juist van de Latijns-Amerikaanse basisgemeenten sterke impulsen uitgaan om de ‘priesterkerk’ (*Betreuungskirche, Servicekirche*) achter ons te laten en het christen-zijn en kerk-zijn meer op eigen verantwoordelijkheid te baseren.

Tot slot verzuim ik ook niet om te wijzen op de *oecumenische draagwijdte van de ‘Kirche von unten’*. Goed evangelisch is de katholieke richtlijn van een basisgemeente, een initiatiefrijke gemeenschapskerk, waarin vrijheid, partnerschap, collegialiteit, solidariteit, broederlijkheid en zusterlijkheid de dienst uitmaken. Een kerk, waarin meer overtuigend dan bevelend, meer handelend dan verkondigend, meer hulpvaardig met elkaar wordt omgegaan dan bureaucratisch vanuit de hoogte tegen anderen wordt opgetreden – kortom: een kerk waarin een alternatieve christelijke praktijk wordt beoefend. Alleen in de verhouding tussen God en mens, God en kerk mag zinnebeeldig van boven en onder worden gesproken als oneindig onderscheid. Maar in de kerk zelf moeten boven en beneden worden vervangen door met elkaar en voor elkaar. Er moet worden gewerkt aan een kerk van het volk, waarin het volk niet langer object is van bevoogdend gedrag, maar subject van zijn eigen geschiedenis voor God.⁴